

Výsledky revize některých drobných středověkých opevnění v horním Podyjí

JOSEF BLÁHA

A. Základní historickogeografické předpoklady

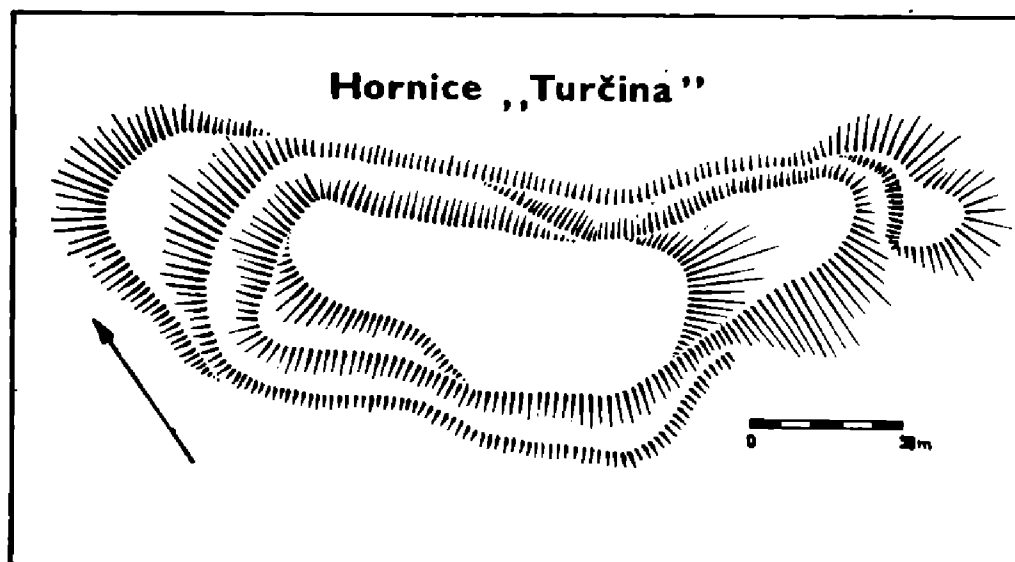
Pozvolný a etapovitý vývoj osidlování Českomoravské vysočiny dává možnost sledovat určité historické jevy, jejichž kvalita se na tomto území v mnoha případech posouvá ve smyslu časovém i prostorovém. Geografická situace území — relativní odlehlost od centrálních oblastí Moravy i Čech, dávala zde předpoklady i pro určitou vývojovou reterdaci (existence kulturních enkláv, kterou zde bylo možno doložit i pro období prehistorické). Pro středověké období navíc musíme počítat — jak je známo z historických pramenů — s důsledky bouřlivého vývoje v časech hornického podnikání, s projevy velké kolonizace a dalšími průvodními okolnostmi dějů nastupujícího vrcholného středověku a to i s jejich v důsledcích unifikuujícími následky. Analýza historického vývoje tohoto území nemůže konečně opominout ani těsné svazky s přílehlým Dolním Rakouskem, podmíněné v období raného středověku i politicky. K důslednějšimu rozboru však, pokud jde o historickou archeologii, zatím nedošlo. Jednotlivé prvky této sounáležitosti se nicméně dílčím způsobem projevují a to i v našem úvodu ke studiu drobných středověkých opevnění v horním Podyjí.

V našem příspěvku se jedná o 1. etapu revize těchto opevnění, která proběhla formou povrchového průzkumu, zaměření, resp. drobnou sondáží a konfrontací s písemnými prameny. Výsledky práce mohou být tedy pouze adekvátní metodám našeho přístupu. Některé závěry by mohly v jednotlivých případech posloužit jako námět k dalšímu výzkumu.

Sledovanou oblast tvoří horní Podyjí, výjimku představuje lokalita „Turecký kopec“ u Hornic (okr. Třebíč) a dále pak Jemnice — Podolí (srv. mapu na tab. XI).

B. Stručná charakteristika jednotlivých opevnění

Drobná středověká opevnění vznikala na jihozápadní Moravě na starším — hradištním sídelním podloží. Tento fakt není možno v našem příspěvku opominout, ačkoliv nám zatím chybí představa o všech konkrétních genetických vazbách mezi staršími opevněnými sídlišti a drobnými, vrcholněstředověkými opevněními, což je dáno především stavem výzkumu. K diskutovanému problému kontinuity vývoje opevněných sídlišť by v našem případě mohla přispět zatím tedy poněkud indiferentní skupinka výšinných, zřejmě lehce opevněných sídlišť, na kterou bychom zde alespoň upozornili.

Obr. 1. Půdorys výšinného sídliště „Turčina“.

1. Nejstarší z uvedených výšinných sídlišť bylo zjištěno a klasifikováno L. Medunou na skalnaté ostrožně zvané „Turecký kopec“ nad říčkou Bihankou, v katastru obce Hornice. Rozměr sídliště činí cca 200×60 m a na nejužším místě šije je možno spatřit val s příkopem. Patrné terasovité stupně by mohly být stopou po opevnění lehčího typu (obr. 1). Kromě sběrů, které prováděl L. Meduna, zde získal v letech 1969 a 1970 autor této zprávy drobnou sondáží (5 sond) početný materiál jevišovické kultury a z nadložních vrstev pak slovanskou keramiku, vykazující středohradištní tradice. Keramika je vyrobena ze silně tuhového, třpytivého materiálu, několik zlomků je opatřeno nátěrem. Celkem je možno klást nejpozději do 10. století (tab. I).

2. V. Nekuda zkoumal r. 1963 jižně Starého Hobzí ostrožnu na levém břehu Dyje a zjistil zde mj. doklady o osídlení, které datuje do 1. poloviny 10. století (Nekuda 1964, 62, 65, tab. IX). Keramika zde nalezená vykazuje, podobně jako tomu je v případě „Tureckého kopce“ u Hornic, středohradištní tradice.

3. Povrchovým průzkumem bylo r. 1967 zjištěno v těsné blízkosti obce Toužína — směrem jihovýchodním, výšinné sídliště na okraji prudkého, skalnatého svahu. Předpokládané opevnění — příkop — bylo z valné části zničeno později vybudovanou cestou, nicméně jeho část zůstala na jihovýchodní straně zachována. V současné době probíhá kolmo na zmíněnou cestu. V letech 1967 a 1968 zde autor zprávy položil 3 sondy, kterými byly odkryty stopy dřevěných staveb a přinesly množství slovanské keramiky od 11. do počátku 13. století (tab. II). Plocha sídliště je v současné době využívána jako zahrada.

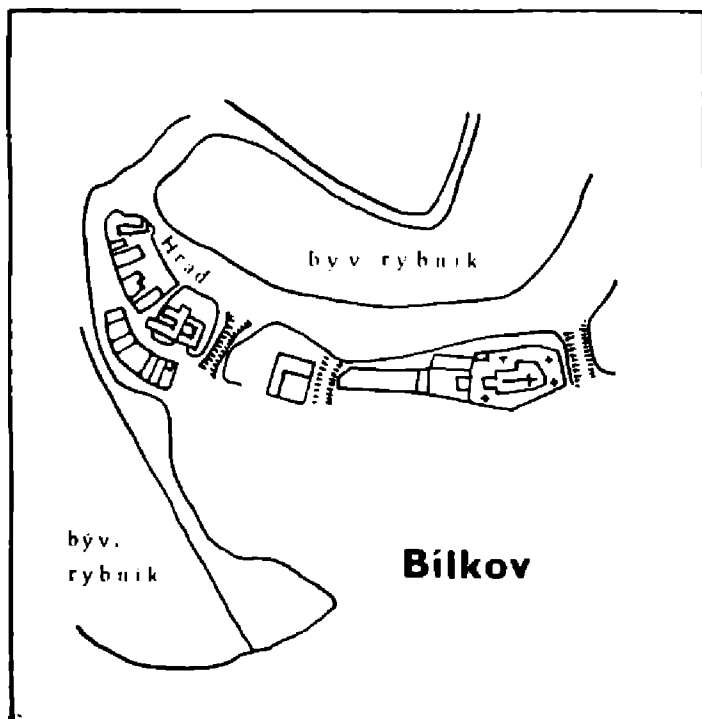
4. Podobně je položena lokalita v blízkosti obce Hradištko. Jedná se opět o výšinné sídliště na okraji srázu k řece Dyji. Lokalitu identifikoval J. Liška a sběrem získal slovanské sídlištní nálezy, novější průzkum zde zatím neproběhl (o nálezech v Hradištku srv. zprávy v archivu AÚ ČSAV v Brně pod čj. 2768/46; 545/51; 545/58).

5. Na ostrožně nad řekou Želetavkou v Jemnici — Podolí se nachází válcová věž — pozůstatek rotundy knížecího založení, která byla součástí zeměpanského týnce a farní pro hornickou osadu. Rotunda byla zřejmě založena spolu s týncem za Soběslava I., který byl 1115–1123 úředním knížetem na Moravě. Původní, dřevěný palác byl nejpozději v 1. čtvrti 13. století nahrazen palácem kamenným. Opevnění bylo zřejmě lehké — palisáda (Konečný 1973).

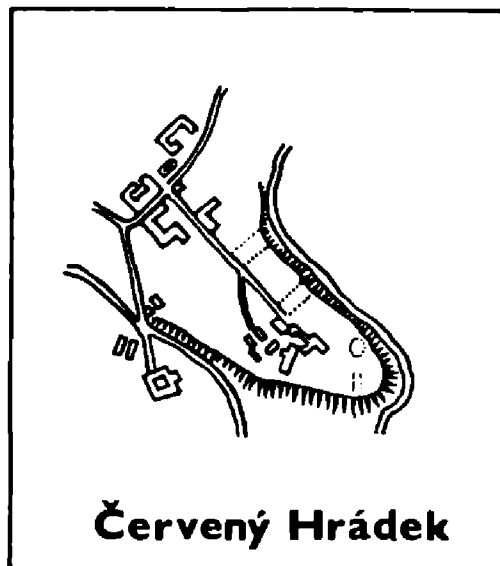
Dosavadní archeologický výzkum se soustředil zatím pouze na vyšetření rotundy (r. 1973–1974). Širší odkryvy, které by mohly ozřejmit další okolnosti, včetně typu opevnění, ztěžuje průběh současného hřbitova. V sondě II/74 byly v druhotné poloze nalezeny zlomky keramiky se silnou příměsí tuhy, které je možno datovat do 12.–13. století (Konečný, Bláha 1975, 58).

6. V pramenné oblasti Moravské Dyje – u obce **Bezděkova** se nachází srázy a řekou Dyjí ze tří stran chráněná ostrožna, lidově zvaná „Na zámku“ (Tiray 1913, 422). Písemnými prameny zde drobná šlechta doložena není. Při povrchovém průzkumu nebyly zatím zjištěny archeologické nálezy, pouze jeden zlomek tuhové keramiky pochází ze svahu pod lokalitou.

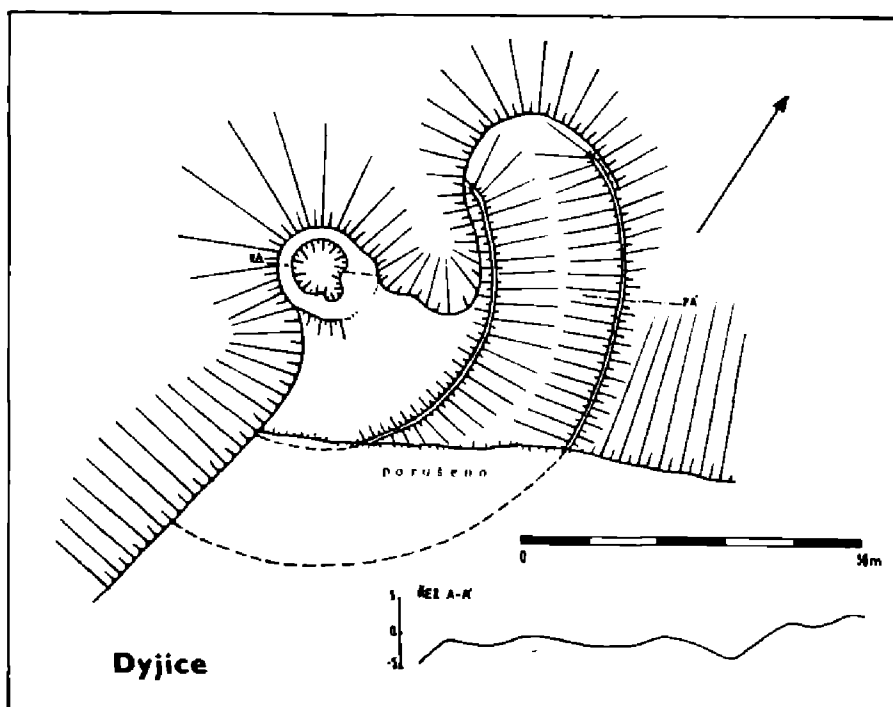
7. **Z Bílkova** u Dačic se v literatuře uvádí starší nálezy tuhové kera-

Obr. 2. Bílkov. Půdorysná situace.

Obr. 3. Červený hrádek. Současná půdorysná situace na ostrožně.

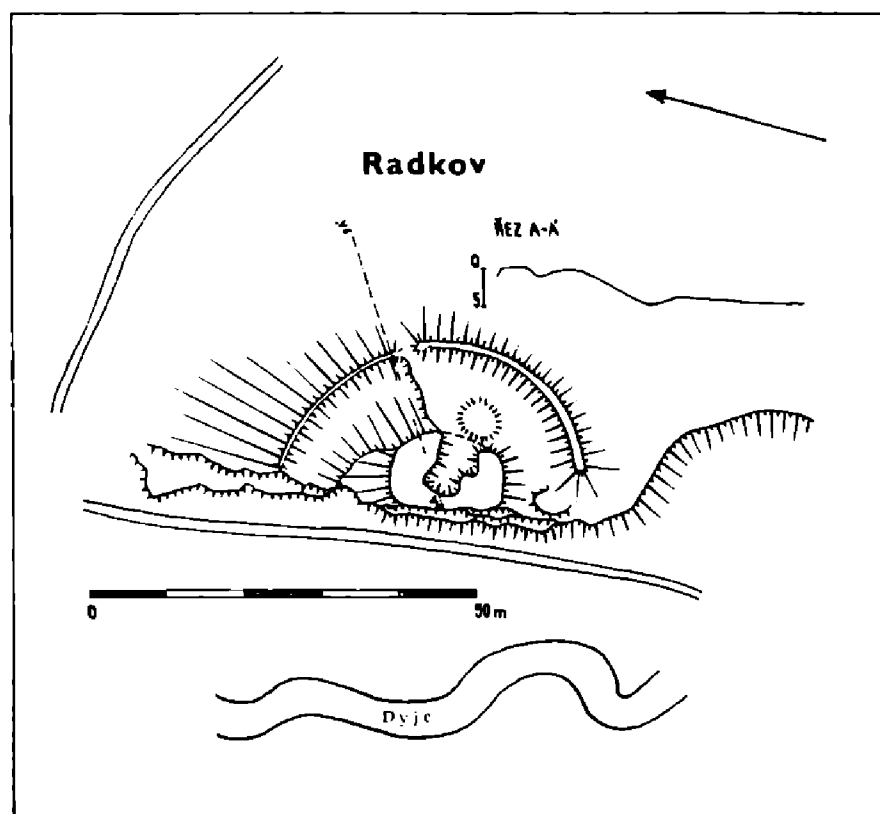
Obr. 4. Dyjice. Půdorysná situace opevněného sídla.

miky ještě hradištního charakteru (Přikryl 1907, 166; Tiray 1913, 13; Bláha 1968, 128, tab. XVIII : 1). Sídlo pánů z Bílkova, připomínaných v polovině 13. století (r. 1238 „de Belchowicz“, CDB III. 202; r. 1253 se uvádějí Smil, Ratibor, Jaroš a Markvart „de Belcove“, CDM III. 196; CDM III. 260; CDM VII. 142), je situováno na nejzazším místě ostrožny, přetáté třemi příkopy, čímž vzniklo trojdílné opevnění (obr. 2). Na přední části ostrohu nás však zaujme v jádře pozdněrománský kostel sv. Jana Křtitele – zřejmě svatyně původního opevnění tohoto starožitného moravského rodu. Můžeme tedy pro nejstarší dobu (1. polovina 13. století) usuzovat na existenci typologicky odlišného předchůdce (dvorec?) gotického hradu, který zanikl násilně r. 1444. Analogická situace s nahoře uvedenými lokalitami hradištními a dále pak zmíněné keramické nálezy, by mohly konečně nasvědčovat o primerní existenci výšinného, byť lehce opevněného slovanského sídliště.

8. Méně jasná je situace v případě skalnaté ostrožny Červeného Hrádku nad říčkou Vápvkou. Na počátku 20. století zde byly ještě patrné stopy zdíva, rovněž však také dva příčné příkopy ve vzdálenosti 105 m od sebe (obr. 3; Tiray 1925, obr. 14). Opevnění je datováno ante quem historickými zprávami o Markvartovi z Hrádku k letům 1233–1251 (Sedláček 1892, 288). Páni z Hrádku dle přijímané tradice založili premonstrátský klášter v blízké Nové Říši r. 1211 (Richter 1964). Archeologické doklady k počátkům osídlení zmíněné ostrožny zatím chybí.

Dále se zmíníme o výsledcích revize drobných středověkých opevnění, která přinesla především upřesnění týkající se jejich morfologie a v několika případech i datovací archeologický materiál.

9. V trati „Hradiščata“ u Dyjice se nachází na ostrožně drobné opevnění s obytným kruhovým areálem o \varnothing 12–13 m, který byl z poloviny obehán dvěma valy. Vnější val se nachází ve vzdálenosti cca 38 m od obytného areálu, jehož zbývající části byly chráněny příkrými srázy spadajícími k řece Dyji (obr. 4). Jak ukazuje profil vnitřního valu vzniklý při jeho narušení kultivací okolní zemědělské půdy, byl prostě nasypán z kamenitého materiálu, vyháze-

Obr. 5. Radkov. Půdorysná situace na výšině „Kočíči hrádek“.

ného při hloubení příkopů (tab. II: 2). R. 1361 prodává Albert z Dyjice ves Jindřichovi z Hradce (ZDB IV. 67). V roce 1974 zde provedl autor zprávy povrchový průzkum (tab. III: 1–12), při kterém bylo získáno množství zlomků středověké keramiky vykazující ještě silné domácí tradice (keramika oxydačně vypálená, příměs tuhy ve většině zlomků, výzdoba horizontálních rýh apod.). Ojedinelé jsou zlomky se stopami pokročilejší technologie, např. okrajové zlomky vypálené do šedé a šedomodré barvy (tab. III: 6, 15). Nástup této technologie lze datovat v tomto kraji na základě výsledků výzkumu hradu Šternberka do 2. poloviny, resp. konce 14. století. Získaný materiál tedy dokumentuje vznik opevnění ve 13. století a dále pak jeho zřejmě pozvolné chátrání a zánik po připojení Dyjice k dominiu pánů z Hradce.

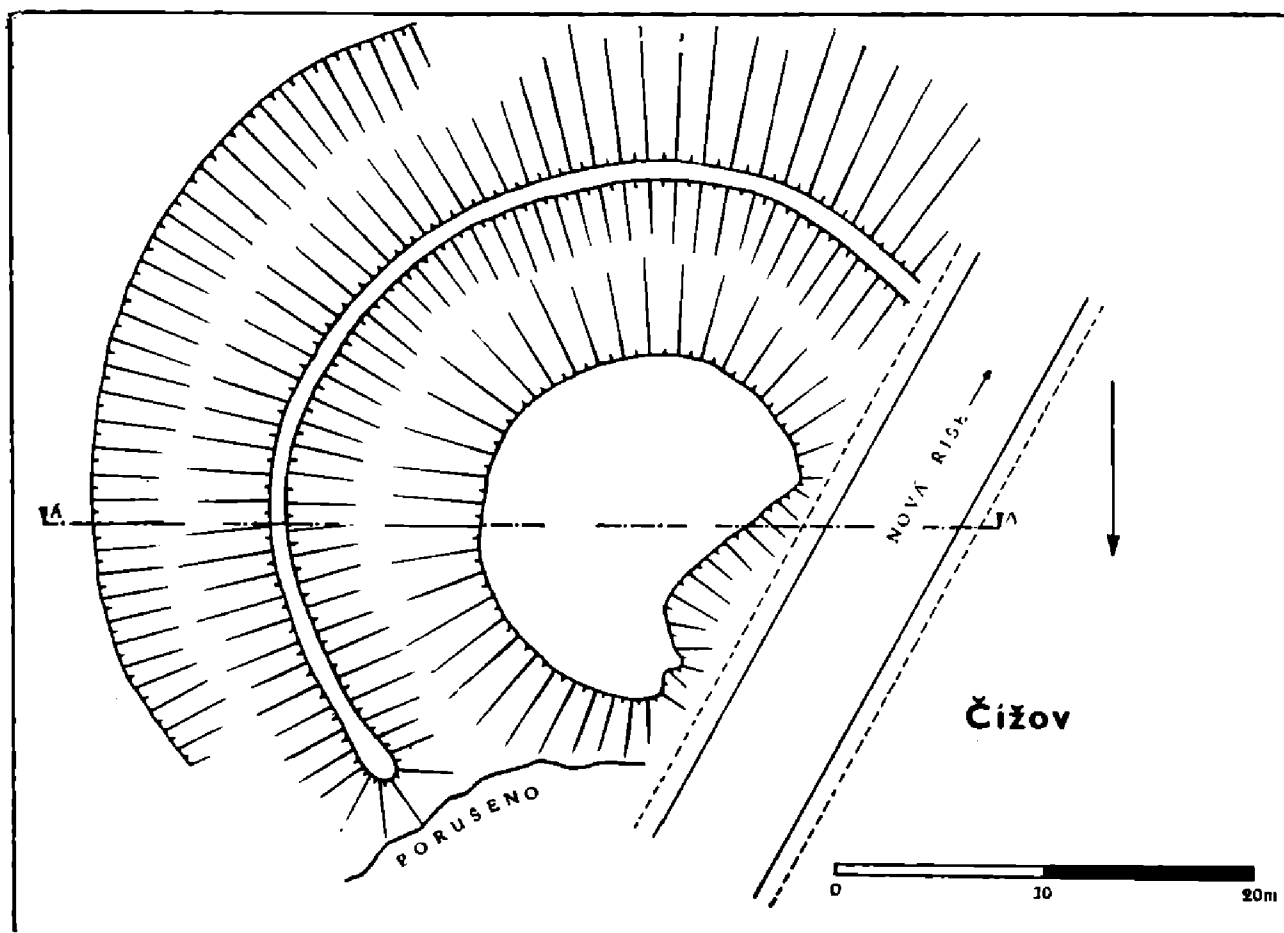
10. Na skalnaté výšině „Kočíčí hrádek“ nad řekou Dyjí u Radkova se nachází drobné opevnění se silně druhotně narušeným kruhovým obytným areálem o \varnothing 15 m, který byl opatřen půlkruhovým valem (obr. 5). Příkop je proti obytnému areálu až 450 cm hluboký a je vytesaný ve skále. Val se zachoval do výše cca 90 cm. Počínaje rokem 1358 se uvádí z Radkova současně i několik zemanů, z nichž někteří zde vlastnili svobodný dvůr (ZDB. III. 415; CDM X. 5) a roku 1406 je polovina vsi součástí telečského panství pánů z Hradce. Tvrz se přitom nejmenuje. Při opakovaném průzkumu zde bylo nalezeno nepatrné množství keramiky (5 zlomků, mezi nimi ovalený okraj z šedě vypáleného materiálu, datovatelných snad do 13.–14. stol.), které nesvědčí o intenzivním, příp. dlouhotrvajícím osídlení tohoto opevnění – kulturní vrstva zjištěna nebyla.

11. V případě dosud v literatuře tradované „vodní tvrze“ v Černíči (nynější mlýn) je nutno uvést negativní zjištění stavebního průzkumu D. Menclové (které děkuji za laskavou ústní informaci). Tvrz vladyků z Černíče, připomínaných r. 1353 (ZDB II. 64) je nutno hledat jinde.

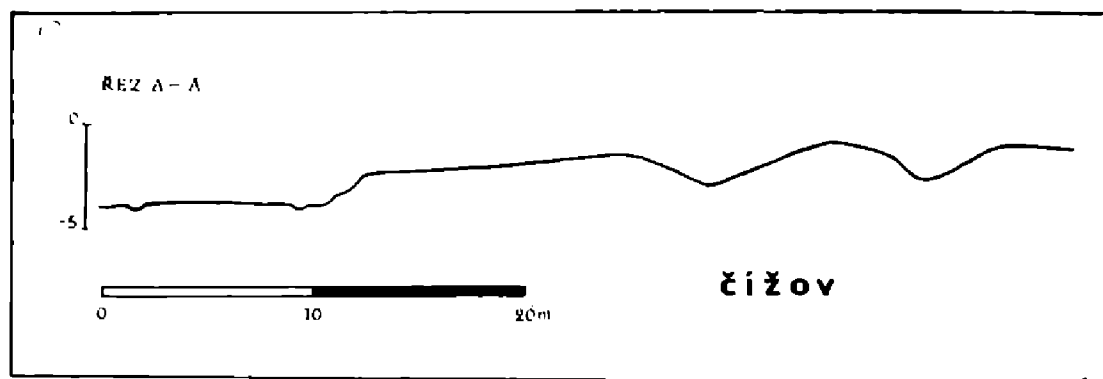
12. Uprostřed obce Myslůvka se nachází místo, zvané „Hradiště“. Lze rozeznat sporé stopy zhruba čtvercového areálu tvrze, stojící z jižní a východní strany na okraji srázu nad potokem. Strana čtverce činí cca 85 m. Uprostřed areálu je vyvýšené skalnaté místo, na kterém stála zřejmě vlastní obytná část tvrze. Na severozápadě je zachována část příkopu (dnešní cesta) se slabě zachovalým valem. V 2. polovině 14. století se uvádí na Myslůvce Tomáš Věrduňk – vazal pánů z Hradce, na sklonku 14. a na počátku 15. století je však Myslůvka již trvalou součástí telečského zboží pánů z Hradce (Tiray 1913, 249). Do této doby je možno klást i zánik tohoto opevnění. Archeologický materiál zatím získán nebyl.

13. Tvrz v Kostelním Vydří připomínaná poprvé r. 1406 a 1407 (ZDB VIII. 528 a ZDB IX. 104) byla v období renesančním přestavěna a po pobělohorských konfiskacích přeměněna na sýpku. R. 1310 se uvádí Jaroš z „Widern“ (CDM VI. 40). Ve starší literatuře (Tiray 1925, 221) uváděné zbytky původního zdiva v současné době zjištěny již nebyly.

14. V povodí Vápovky se nachází zaniklá osada Čížov, uprostřed stojí na mírném svahu k potůčku kruhové opevnění o \varnothing obytného areálu 15, 50 m, které bylo částečně narušeno stavbou silnice. Dvojitý věnec příkopů a valů byl vyhlouben do hlinitého podloží (obr. 6). Vesnice se uvádí ve 14. a 15. století (Nekuda 1961, 78), koncem 15. století již byla pustá. Tvrz se neuvádí. V r. 1968 byla autorem zprávy položena sonda ve vnitřním příkopu. Jeho dno bylo zjištěno – 120 cm pod dnešní úrovní a z pěti vrstev byl získán keramický materiál, který datuje počátky opevnění (vrstva IV a V) nejpozději do poloviny 13. století (tab. IV: 10, 14–17), období zániku (vrstva I a II) pak do 2. poloviny 15. století (tab. IV: 1–6).

Obr. 6a. Čížov. Půdorys kruhového opevnění.

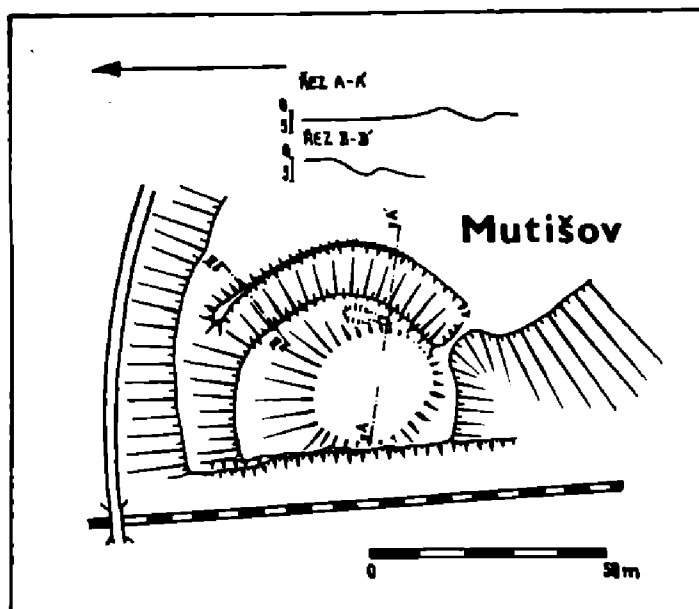
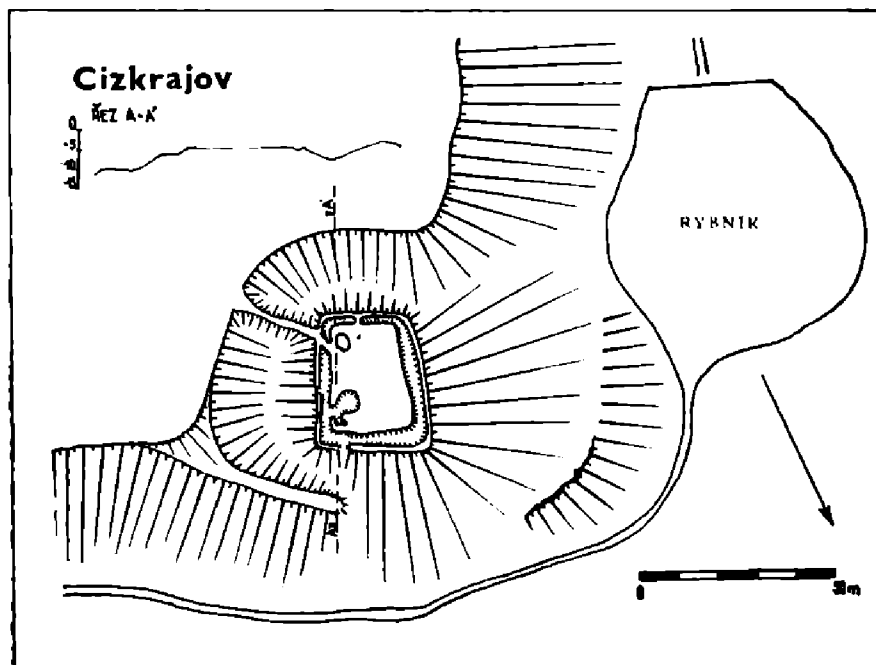

Obr. 6b. Čížov. Profil kruhového opevnění.

15. V trati „Gmäu“, nebo též „Schlössl“ na ostrožně u Cizkrajova se nachází zhruba lichoběžníkový opevněný areál ($28 \times 35 \times 35 \times 30$ m), ze severní strany chráněný přírodními srázy, ze zbývajících stran pak příkopem hlubokým – 270 cm od úrovně obytného areálu. Na severovýchodní straně je na svahu zachován val. Příkop je široký 25 m (obr. 7). V prohlubních obytného areálu je možno nasbírat maltu a sledovat stavební destrukci. R. 1301 se uvádí Hartlib de Zusekraj (CDM V. 121), 1371 a 1387 tvrz (ZDB V. 320; ZDB VII. 521). R. 1387 byla tvrz zapsána Konrádu Krajířovi z Krajku. Zánik opevnění klade literatura do období domácích válek ve 40. letech 15. století, na nichž měli účast i Krajíři z Krajku (Tiray 1926, 116).

16. Na skalnatém, stavbou železnice částečně narušeném návrší východně od Mutišova se nachází v místě dříve zvaném „s Gschlössl“ zhruba kru-

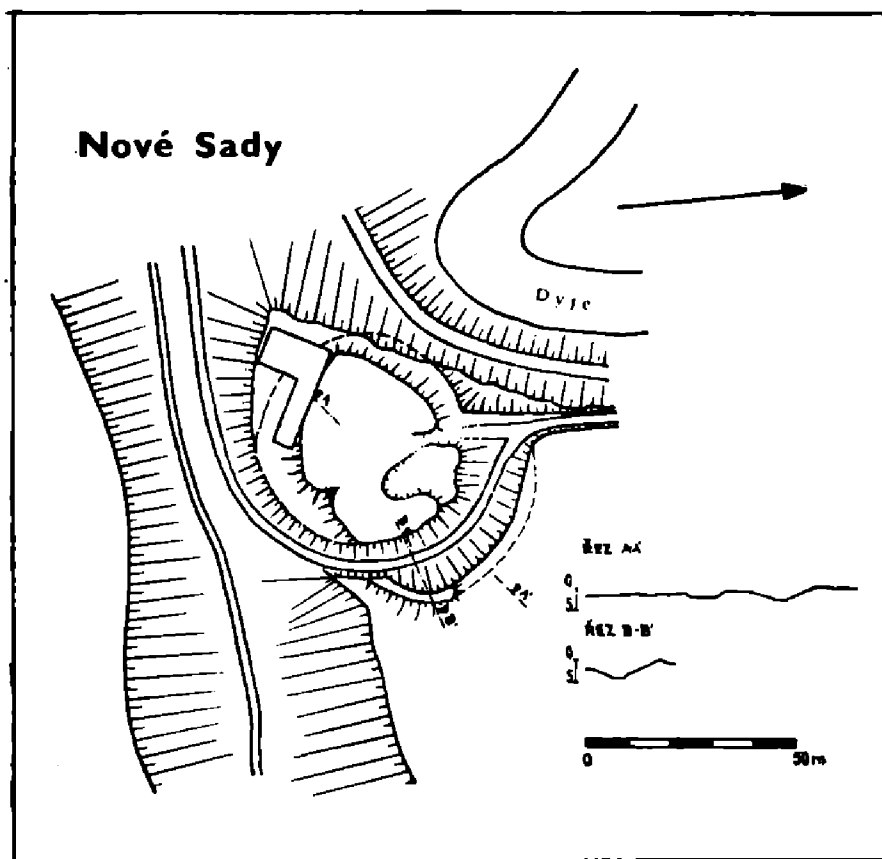
Obr. 7. Cizkrajov. Půdorysná situace opevněného sídla.

Obr. 8. Mutišov. Půdorysná situace.

hové opevnění o \varnothing 45 m, které je z východní strany chráněno valem 150 cm vysokým. Pak teprve následuje příkop 330 cm hluboký a 10 m široký, který vyběhá do dalšího, částečně zachovalého valu (obr. 8). Jak patrně, jedná se o opevnění typu ještě prehistorického, resp. hradištního. Mírná vyvýšenina v jižní části areálu by mohla svědčit o hlavní obytné budově, prohlubně podél vnitřního valu pak o obvodové zástavbě. R. 1378 se uvádí Předota z Mutišovic (CDM XI. 135), který r. 1386 vložil tvrz Konrádovi Krajíři z Krajku (ZDB VII. 473). Keramické nálezy z povrchového průzkumu r. 1976 vykazují z 80 až 90 % tuhový materiál opatřený oboustranným nátěrem, resp. oxydační vypálení (např. tab. III: 16–20), nepatrně je zastoupena redukční keramika (např. knoflík poklice na tab. III: 21). Nálezy tak dosvědčují funkci tvrze pro 13.–poč. 15. století. Přejít do vlastnictví velkého feudála tedy znamená opět chátrání a zánik.

17. Konečně poslední námi revidované opevnění se nachází v těsné blízkosti Nových Sadů, na ostrožně nad Dyjí. Ze západní strany je kruhový

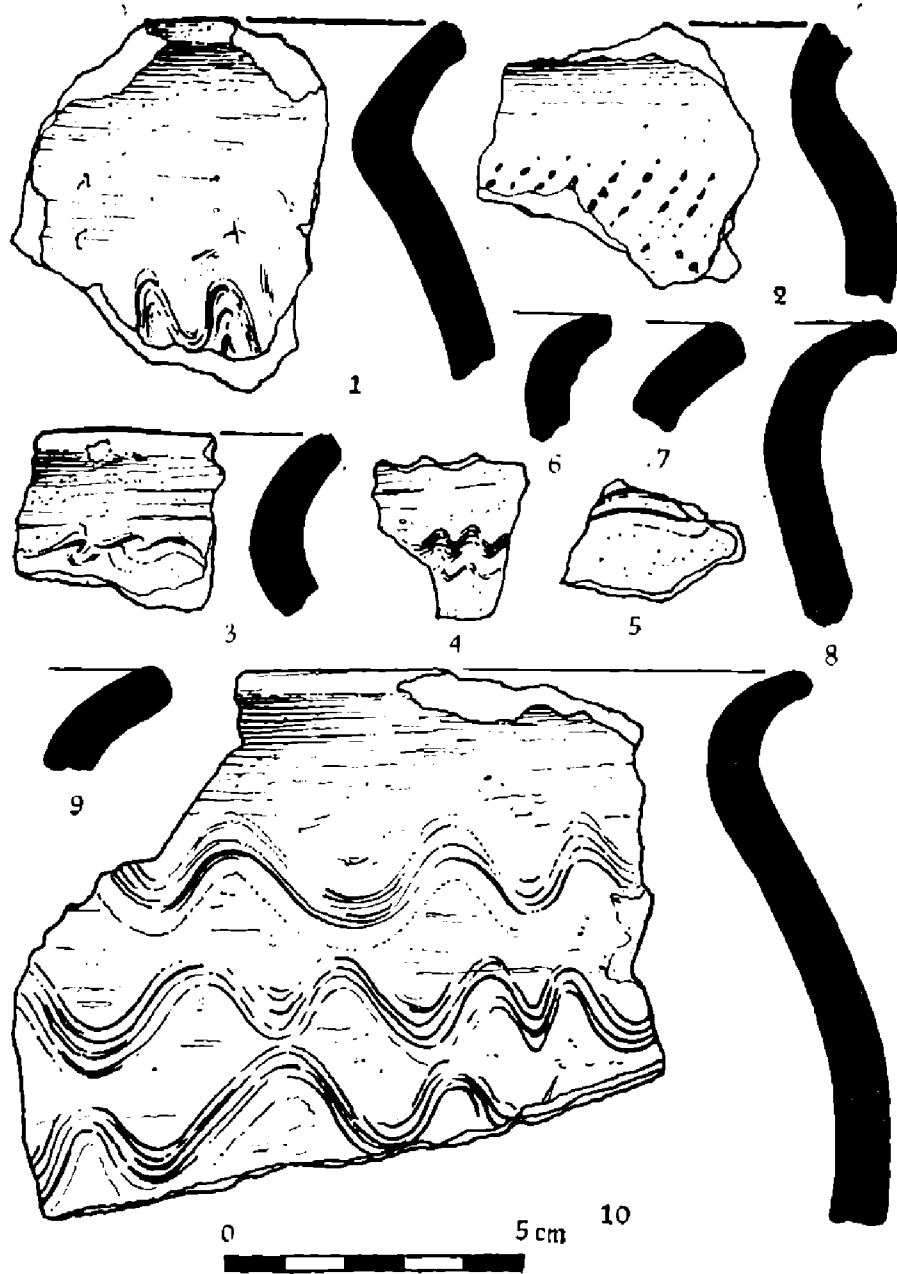

Obr. 9. Nové Sady. Současná půdorysná situace drobného opevnění.

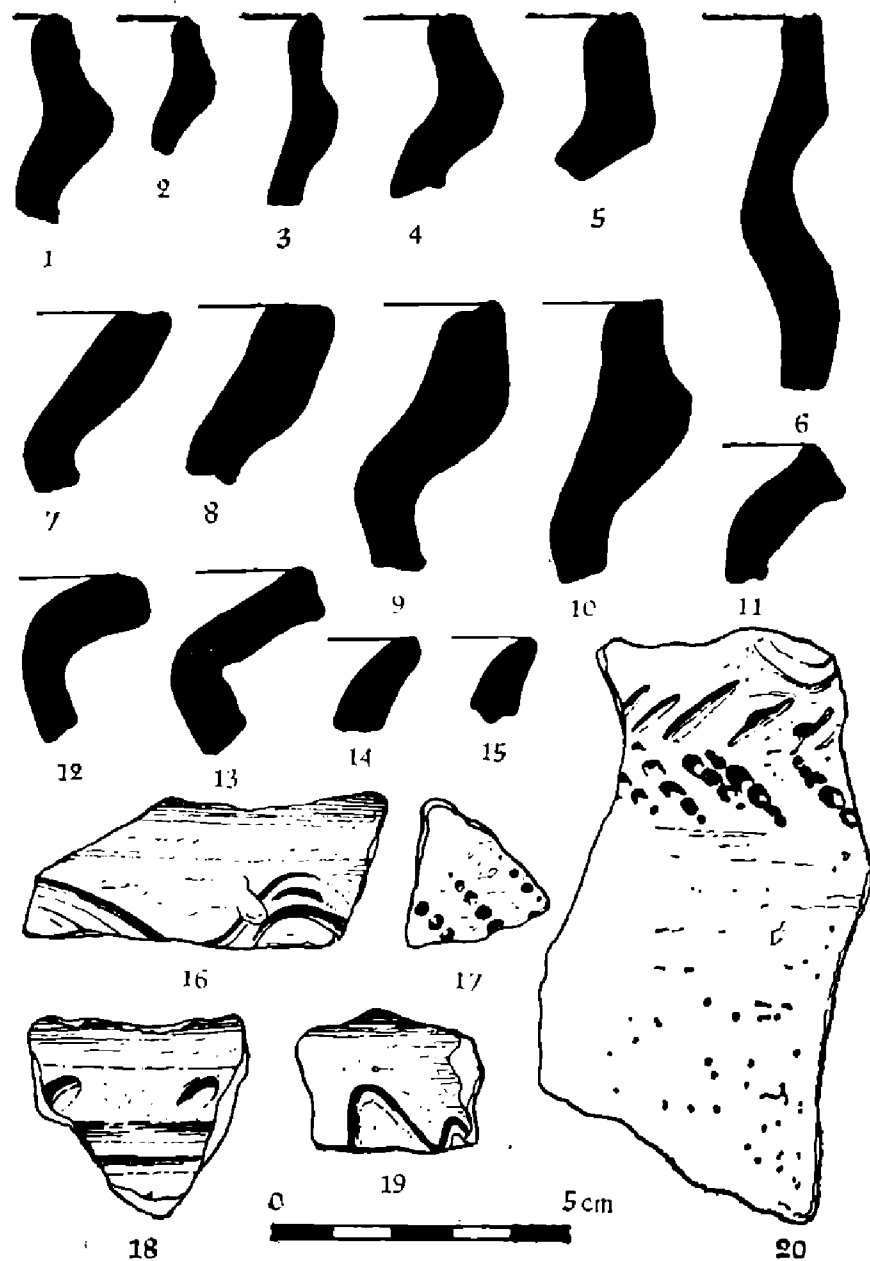
areál o \varnothing 50 m chráněn 5–6 m vysokou skalní stěnou, proti přístupné severovýchodní straně byl vykopán nyní 240 cm hluboký a 15 m široký příkop, opatřený ještě z vnější strany dochovaným valem o výšce 80 cm (tab. I: 2; obr. 9). Opevnění bylo narušeno stavbou domku, při které byly zřejmě zachráněny některé nálezy, uschované ve slavonickém muzeu (Franz 1933, 84). Keramický materiál zde nalezený (tab. V: 1–9) jeví spojitost s dolnorakouským tuhovým materiálem (Hetzer 1957, 75–95) a může tedy ukazovat na původ příšlých osadníků, stejně jako patrocinium sv. Oldřicha u novosadského kostela (Hosák 1953, 89; Bláha 1968, 120–122). Pro datování opevnění je důležitý nález železné ostruhy s bodcem (tab. V: 10), kterou můžeme řadit ke II. typu a 4. variantě dělení Z. Hilczerówny 1956, 57, tab. IV. Výskyt tohoto typu spadá do 2. poloviny 12. a 1. poloviny 13. století. Počátky opevnění tedy sahají nejpozději do 1. poloviny 13. století a jeho konec v 16.–poč. 17. století pak dokumentují zlomky tenkostěnných, redukčně vypálených nádob (např. tab. V: 5) z průzkumu v letech 1974–1976, stejně jako zlomek renesančního kachle, uváděný L. Franzem (Franz 1933, 84).

C. Závěr

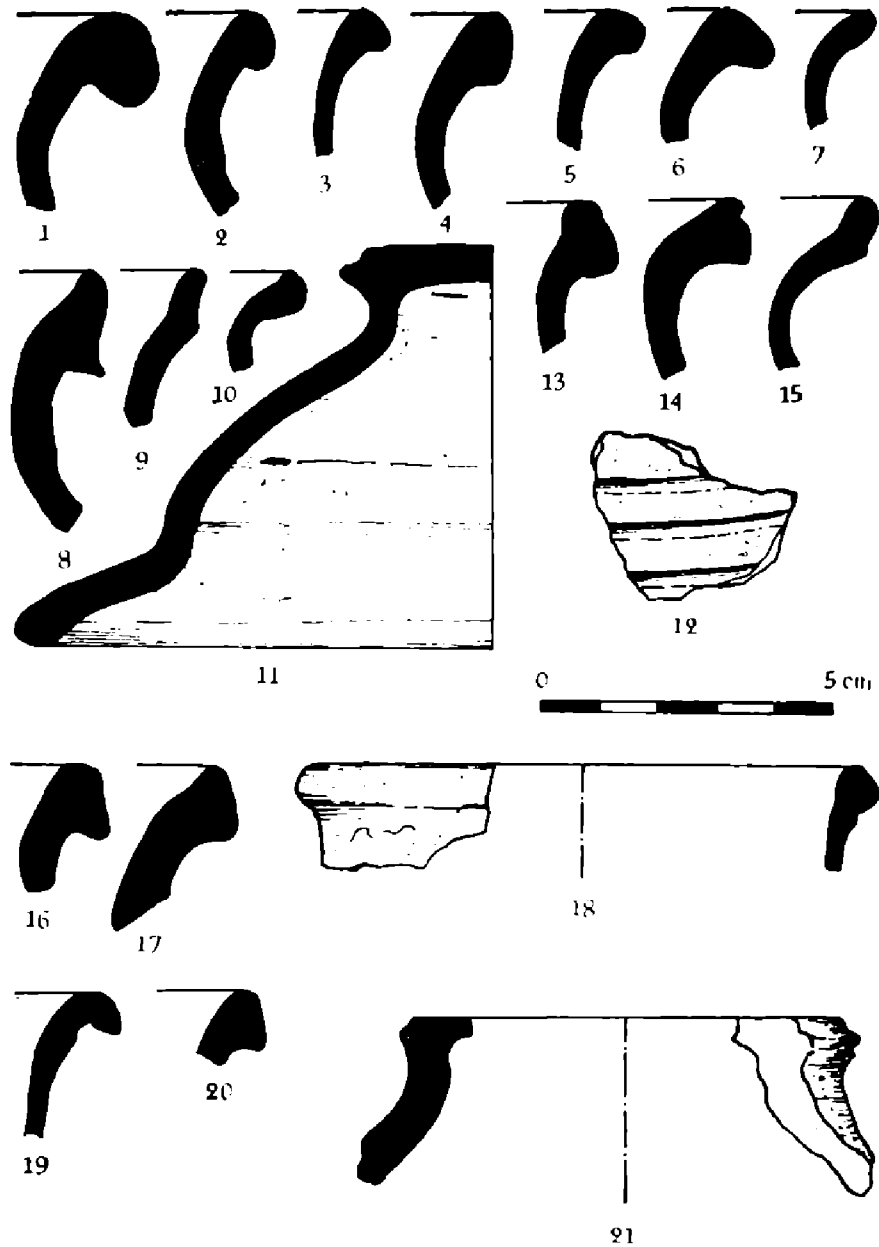
Domníváme se, že přínosem naší revize je pro starší období podstatné doplnění mapy slovanských sídlišť na jihozápadní Moravě a dále pak konstatování, že tato sídliště byla ve své většině situována na výšinných polohách a opatřena byla opevněním lehčího typu. Otevřená sídliště jsou pro toto období zatím ve zřetelné menšině (např. Pfaffenschlag, Hradištko „Louky“). U obou nejstarších osad z 10. století (Hornice, Staré Hobzí) nebyla zjištěna kontinuita osídlení v následujících staletích a zdá se být proto pravděpodobný předpoklad, že se v těchto případech jedná o dočasná refugia skupinek obyvatelstva z centrálních oblastí velkomoravské říše po vpádu Maďarů. V tomto světle je zajímavá lidová reminiscence na vpád Turků v případě Hornic (Puchnar 1935/6, 64).

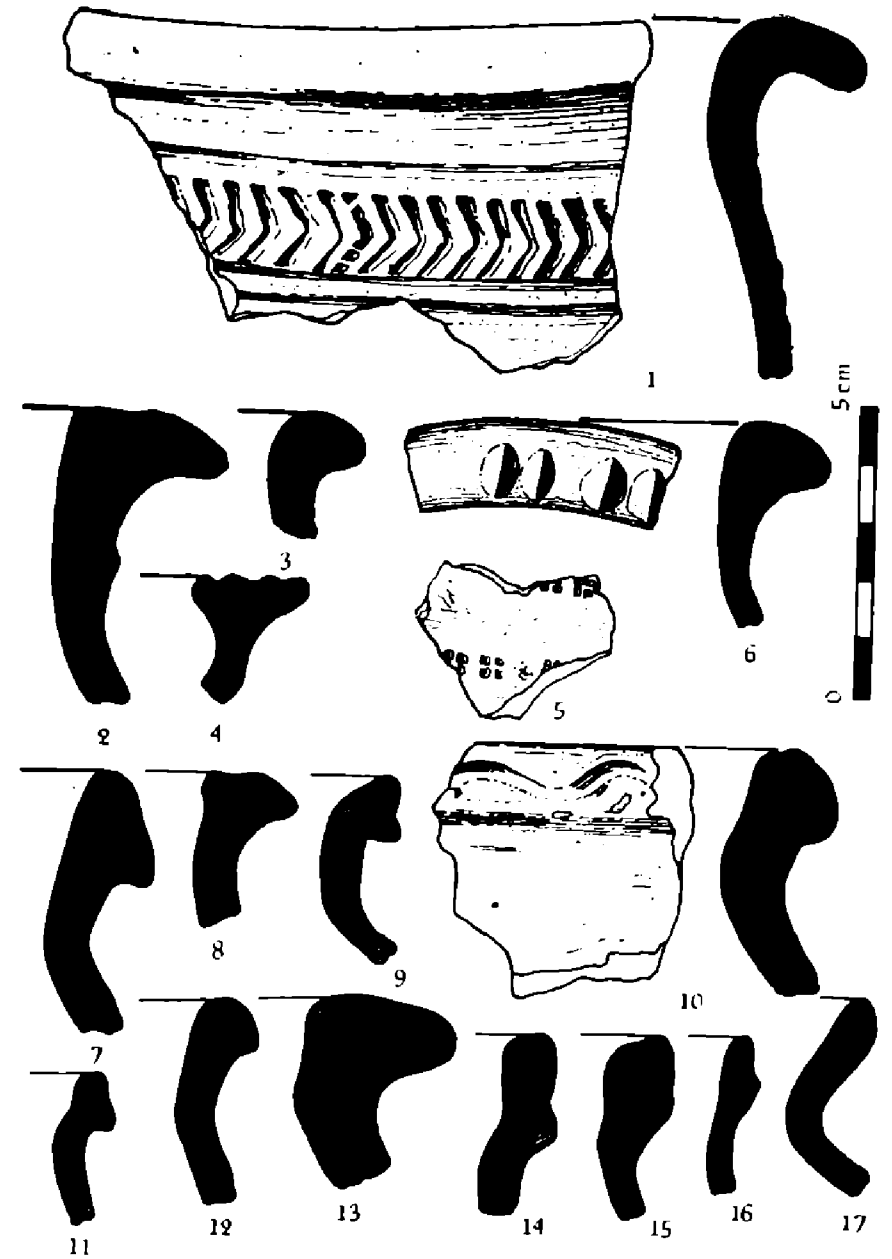
Tab. I. Hornice „Turecký kopec“. Výběr nálezů.

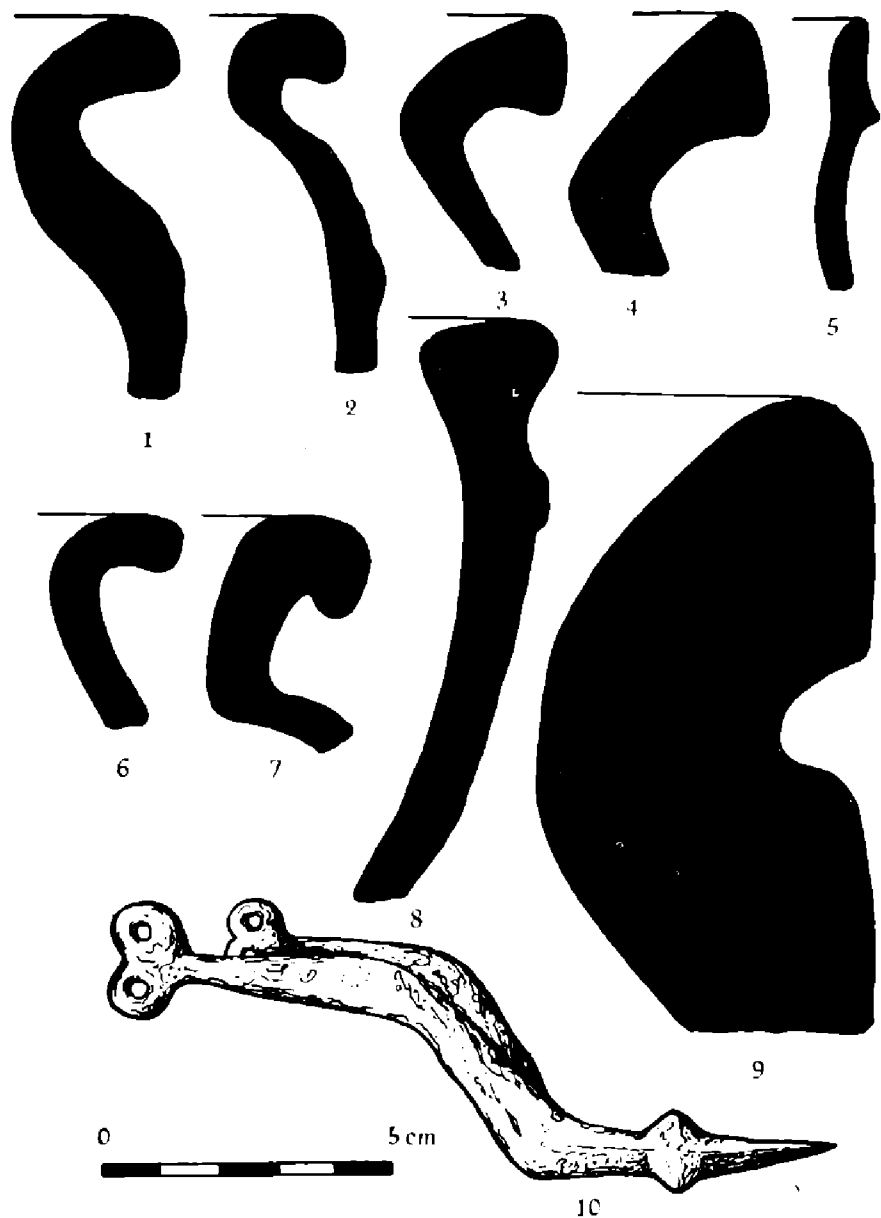
Tab. II. Toužín. Výběr nálezů.

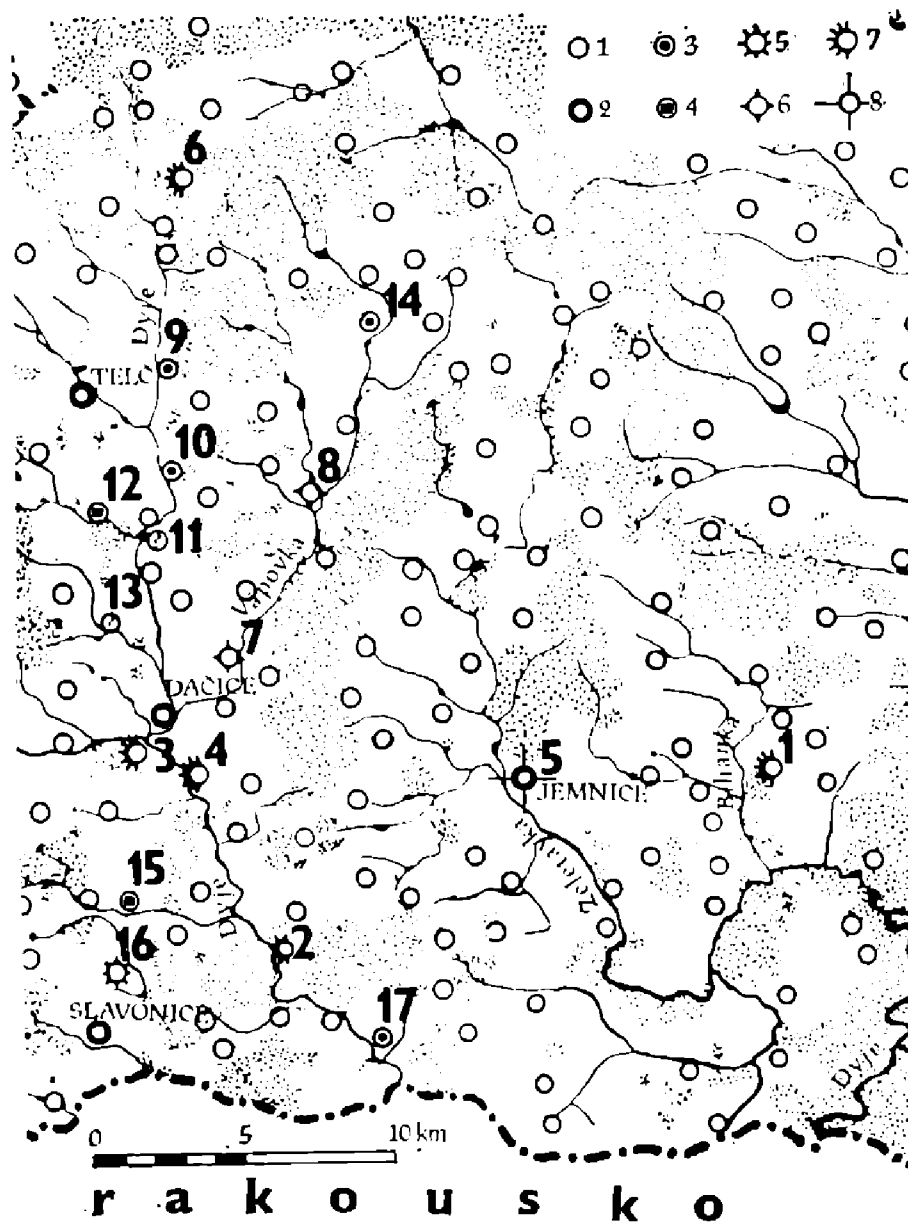
Tab. III. 1 – 15 Dyjice. Výběr nálezů; 16 – 21 Mutišov. Výběr nálezů.

Tab. IV. Cířov. Výběr nálezů ze sondy ve vnitřním příkopě tvrže. 1 – 4 vrstva I; 5 – 6 vrstva II; 7–9, 11 – 13 vrstva III; 10, 14 – 16 vrstva IV; 17 vrstva V.

Tab. V. Nové Sady. Výběr nálezů.

Tab. VI. Mapa zkoumaných lokalit v horním Podlyžii. 1 – osady; 2 – města; 3 – kruhová opevnění; 4 – opevnění se zhruba čtvercovým obytným areálem; 5 – opevnění „hradištního“ typu; 6 – vícedílná opevnění; 7 – hradištní výšinná, lehce opevněná sídliště; 8 – knížecí dvorec.

Mladohradištní sídliště však již svědčí mj. o soustavnějším průběhu osidlování horního Podyjí, jak to pro sklonek tohoto období dokládají i historické prameny, např. zpráva o kapli ve Starém Hobzí k r. 1190 (CDM I. 331) a zpráva o vysvěcení markraběcího kostela v Dačicích r. 1184 (FRB II. 497). Tyto údaje svědčí o tom, že kraj byl ještě v poslední čtvrti 12. století v zeměpanských rukou, což je s největší pravděpodobností i terminus post quem vzniku popisovaných opevnění feudálů. K tomuto muselo dojít krátce po uvedených datech, zřejmě okolo r. 1200, nebo těsně po tomto datu. Dokladem tohoto relativně raného vzniku jsou vícedílná opevnění na ostrožnách, náležející významným rodům (Bílkov, Červený Hrádek), doloženým pro toto období v písemných pramenech. Z hlediska typologického nacházíme k nim období i v přilehlém Dolním Rakousku a to i včetně souvislosti s románským kostelem, např. Spannberg, Ebenthal, Kühnring, Ober – Sulz, Ober – Russbach aj. (SCHAD'N 1953, 44, 64, 70, 110–111). V našem kraji se jedná o jakýsi předstupeň k pozdějším vrcholněstředověkým hradům, jejichž počátky zde sahají nejdříve na sklonek 13. století (Šternberk), resp. na počátek 14. století (Krumvald).

Je pravděpodobné, že souběžně je možno zaznamenat i vznik menších sídel drobných feudálů – v případě Nových Sadů se jedná nejpozději o 1. polovinu 13. století. Další tato opevnění vznikají zřejmě v průběhu 13. století, jak nám je zatím rámcově dovolují datovat archeologické nálezy. Kromě obvyklého typu opevnění s kruhovým obytným areálem o \varnothing 12–15 m je možno do téhož časového horizontu zařadit i ojedinělý případ opevnění v Mutišově. Rovněž z Tábořska jsou uváděny 4 lokality, zatím bez bližšího časového zařazení, jako jakýsi přechod mezi hradištěm a feudálním sídlem (Huml 1976, 166), stejně jako z D. Rakouska známe lokality s prehistorickým typem opevnění, např. Allhartsberg a Burg (Schad'n 1953, 26). V případě Radkova vyvstává otázka funkce opevnění, které je ve značné vzdálenosti od vsi situováno na výšině nad řekou, nebyla zde nalezena kulturní vrstva, ani stopy přilehlých hospodářských stavení (poslední fakt však nebylo možno doložit ani u dalších opevnění stojících o samotě). Téměř všechna opevnění navíc leží na předpokládaných obchodních stezkách. Z tohoto aspektu bude zatím těžko řešitelná otázka, zda se ve sporných případech jedná o sídlo feudála, či o strážní místo, zvl. když písemné prameny mlčí a způsob provozu „stráží“ neznáme. Částečným ukazatelem by mohla být absence kulturní vrstvy.

Z hlediska stavebního lze pro horní Podyjí přispět poznatkem, že ve všech případech byla opevnění do terénu „vyřezána“ s tím, že získaný materiál byl použit při stavbě valů. Výsledky nivelace jednoznačně potvrzují, že se ani v jednom případě nejedná o uměle zvýšený obytný areál. Vytváření typologií nemá prozatím historické opodstatnění.

Všimli jsme si převážně opevnění pustých, jejichž zánik odpovídá našim představám o ekonomickém tlaku velkých feudálů a důsledcích s tím spojených (Dyjice, Myslůvka – páni z Hradce; Mutišov, Cizkrajov – Krajíři z Krajkou). Konečně i zájem pánů z Hradce na držení blízkého hradu Šternberka opadl, když tento přestal být na přelomu 14. a 15. století centrem vlastního dominia, kterým se již natrvalo stala Telč. Z uvedených tvrzí přežila 15. století jen tvrz v Kostelním Vydří a v N. Sadech.

Revize drobných středověkých opevnění v horním Podyjí přinesla i značné upřesnění dosavadních představ o jejich podobě (srv. Sprinzl 1930, 79–81; Franz 1933, 83–84; Schad'n 1953, 258–260) a dílčím způsobem přispěla i k otázce diferenciací feudálních sídel v období jejich počátků.

Literatura

- Bláha J., 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému). Diplomová práce. Brno.
- Franz L., 1933: Funde aus Zlabings. Sudeta, IX.
- Hetzer K., 1957: Der „Türkenkogel“ von Poppendorf bei Markersdorf p. B. St. Pölten, N. Ö. Archaeologia Austriaca, 21.
- Hilczeroŭna Z., 1956: Ostrogi polskie z X.—XIII. wieku. Poznań.
- Hosák L., 1953: Středověká kolonisace horního poříčí Dyje. Časopis společnosti přátel starožitností, LXI.
- Huml V., 1976: Příspěvek ke studiu opevněných sídel drobné šlechty v Čechách. Archeologické rozhledy, XXVIII.
- Konečný L., 1973: Rotunda v Podolí u Jemnice. Diplomová práce. Brno.
- Konečný L., Bláha J., 1975: Zjišťovací průzkum rotundy v Jemnici-Podolí (okr. Třebíč). Přehled výzkumů AÚ ČSAV, 1974. Brno.
- Nekuda V., 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.
- Nekuda V., 1964: Příspěvek ke slovanskému osídlení horního Podyjí. Časopis Moravského muzea, XLIX.
- Přikryl F., 1907: Ss. Cyrill a Method. Díl druhý. Týn u Lipníka.
- Richter V., 1964: K založení ženského premonstrátského kláštera v Nové Říši. Vydalo muzeum Vysočiny. Jihlava.
- Sedláček A., 1892: Rozletilé kapitoly ze starého místopisu a dějin rodů. Časopis matice moravské, 16.
- Schad'n H. P., 1953: Die Hausberge und verwandten Wehranlagen in Niederösterreich. Prähistorische Forschungen. Horn — Wien.
- Sprinzi H., Alte Wallanlagen in Südwestmähren. Sudeta, VI.
- Tiray J., 1913: Telecký okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- Tiray J., 1925: Dačický okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- Tiray J., 1926: Slavonický okres. Vlastivěda moravská. Brno.

Die Revisionsergebnisse kleinerer mittelalterlicher Befestigungen im oberen Flussgebiet der Dyje (Thaya)

A. Die etappenweise Besiedlung des Höhenzugs Českomoravská vrchovina ermöglicht es bestimmte historische Erscheinungen zu verfolgen, deren Qualität sich auf diesem Gebiet zugleich in zeitlicher und räumlicher Hinsicht verschiebt. Das äußert sich u. a. in der Existenz von Enklaven, die auch auf dem Gebiet der materiellen Kultur bestimmte Entwicklungsverspätungen erkennen lassen. Allerdings setzte zur Zeit der Bergbauunternehmungen und der großen Kolonisation wieder eine stürmische Entwicklung ein. Auf dem Gebiet der materiellen Kultur äußern sich auch enge geographische und historische Beziehungen zu Niederösterreich.

Der erste Abschnitt der Revision kleiner mittelalterlicher Befestigungen verlief in Form von Oberflächenerkundungen, Vermessungen, kleineren Sonden und Vergleichen mit den Schriftquellen. Untersucht wurde das obere Dyje-Flußgebiet, ausnahmsweise auch Hornice und Jemnice-Podolí außerhalb dieses Gebiets (Tab. XI).

B. Vorläufig wurde eine in funktioneller Hinsicht recht indifferente kleinere Gruppe leicht befestigter slawischer Höhensiedlungen festgestellt. Die älteren gehören in das 10. Jahrhundert und es handelt sich offenbar um Zufluchtsorte der Bevölkerungsgruppen, die nach dem Einfall der Ungarn (Hornice, Staré Hobzí) das zentrale Gebiet Großmährens verlassen hatten. In das 11.—12. Jahrhundert werden Höhensiedlungen in Toužín und Hradištko datiert. Die Existenz eines festen Fürstenhofs kann man angesichts der Überreste einer Rotunde in Jemnice-Podolí voraussetzen und in das erste Viertel des 12. Jahrhunderts verlegen. Fundlos bleibt vorläufig die Landzunge bei Bezděkov.

In Bílkov und Červený Hrádek stieß man auf mehrteilige Befestigungen. In Bílkov geht es um eine durch drei Wehrgräben quergeteilte Landzunge, auf deren

vorderem Teil eine spätromanische Kirche steht, die vielleicht als Heiligtum der ursprünglichen Befestigung (Gehöft?) anzusehen ist. Schriftliche Quellen deuten an, daß man in Červený Hrádek eine Befestigung mit zwei Wehrgräben aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts voraussetzen kann. Analogien zu diesem Befestigungstyp findet man in Niederösterreich (Spannberg, Ebenthal u. a.).

Historische Berichte über Staré Hobzí (1190) und Dačice (1184) bezeugen, daß diese Gegend an der Neige des 12. Jahrhunderts in landesherrlichen Händen war. Zur Gründung von Adelsitzen kommt es dann schon im unmittelbar folgenden Zeitabschnitt. Mehrteilige Befestigungen bedeutender Feudalherren sind in dieser Gegend eine Art Vorstufe der späteren Burgen, die frühestens in die Neige des 13. Jahrhunderts fallen (Šternberk bei Telč).

Zugleich entstehen kleinere Sitze des niederen Adels – in Nové Sady (Písečné) spätestens in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, was der Fund eines eisernen Stachelsporns und die Keramik beweist, die Beziehungen zu Niederösterreich erkennen läßt. Außer dem üblichen kreisförmigen Befestigungstyp mit 12–15 m Ø (Dyjice, Radkov, Čížov) kann man in den Verlauf des 13. Jahrhunderts auch die Entstehung der Befestigung des „prähistorischen“ Typs mit Umfangsverbauung in Mutišov in das 13. Jahrhundert stellen. Auch aus der Gegend Tábor sind Übergangsfälle zwischen Burgwall und Feudalsitz bekannt, ähnlich wie aus Niederösterreich (Allhartsburg, Burg). Funde führende Kulturschichten fehlen in Radkov, wo die Gesamtsituation auf einen Wachtposten hinweisen könnte. Die Befestigung in Cizkrajov wurde bei der Revision als Trapez (28 × 35 × 35 × 30 cm) erfaßt. Spärliche Spuren nach einer Feste wurden in Myslůvce ermittelt – es handelte sich um eine annähernd viereckige Befestigung mit Seitenlängen von rund 85 m. Schwach erhalten blieb ein Teil des Walls. Negative Ergebnisse zeitigte die bauhistorische Erkundung des Mühlenobjekts bei Černíč (angeblich eine „Wasserfeste“), was den Schluß nahelegt, daß die dortige Feste an einer anderen Stelle zu suchen ist. Reste der ursprünglichen Feste in Kostelní Vydří, die die ältere heimatkundliche Literatur nennt, konnten nicht mehr erfaßt werden. Man hatte diese Feste in der Renaissance und im Zuge der Konfiskationen nach der Schlacht am Weißen Berg zu einem Speicher umfunktioniert.

C. Alle revidierten Befestigungen waren in das Gelände „eingeschnitten“, die Ergebnisse der Nivellierung ergaben eindeutig, daß es sich in keinem einzigen Fall um ein künstlich überhöhtes Wohnareal gehandelt hat.

Ein großer Teil der befestigten Kleinsitze ging unter dem starken ökonomischen Druck des Hochadels zugrunde (Dyjice, Myslůvka – der Herren von Hradec; Mutišov, Cizkrajov – der Herren Krajíř z Krajku). Bei Cizkrajov erwägt man auch die Möglichkeit des Untergangs im Laufe der Hauskriege vor der Mitte des 15. Jahrhunderts. Dieses Jahrhundert überlebte von den angeführten Festen nur jene in Kostelní Vydří und Nové Sady (Písečné).

Die beschriebene Revision mittelalterlicher Befestigungen im oberen Flußgebiet der Dyje hat auch so manche Antwort auf die heute erörterte Frage nach den Anfängen des Differenzierungsprozesses der Feudalsitze gebracht.

Tab. I. Motte „Turecký kopec“. Auswahl aus dem Fundgut.

Tab. II. Toužín. Auswahl aus dem Fundgut.

Tab. III. 1–15 Dyjice. Auswahl aus dem Fundgut; 16–21 Mutišov. Auswahl aus dem Fundgut.

Tab. IV. Čížov. Funde aus den Sonden im Innengraben der Feste. 1–4 Schicht I; 5–6 Schicht II; 7–9, 11–13 Schicht III; 10, 14–16 Schicht IV; 17 Schicht V.

Tab. V. Nové Sady. Auswahl aus dem Fundgut.

Tab. VI. Karte der im oberen Stromgebiet der Dyje (Thaya) untersuchten Lokaltäten. 1 – Siedlungen; 2 – Städte; 3 – Rundbefestigungen; 4 – Befestigungen mit annähernd viereckigem Wohnareal; 5 – Befestigungen des „Burgwall“ – Typs; 6 – mehrteilige Befestigungen; 7 – leicht befestigte Siedlungen in Höhenlage; 8 – Fürstensitz.

Abb. 1–9. Situationspläne der befestigten Kleinsitze.